

yıllar hizmet etmiş, derslerine katılarak görüş ve düşüncelerini öğrenmiş ve kendisine tâbi olmuştur. Oğlu Ebû'l-Hasan Ahmed de Tüsterî'ye yetişip derslerini izlemiş, böylece baba-oğul hocalarından riva-yette bulunarak onun fikirlerinin devamını sağlamıştır. İbn Sâlim'in kelâm ilmiyle yakından ilgilendiği, bu alanda eserler telif ettiği, ayrıca hocası Tüsterî'den aldığı tasavvufî terbiyeyi hayatına yansıttığı, bu sebeple çevresinde müntesiplerinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Sâlimiyye diye anılan taraftarları hakkında Muhammed b. Ahmed el-Makdisî önemli bilgiler verir. Buna göre Basra'da yayılan Sâlimiyye dindar kimseler arasında ilgi görmüştür. Bunlar kelâm ilmini bildiklerini ve zâhid olduklarını iddia ediyorlardı. "Müzekkîrûn" diye anılan vâizlerin çoğu bunlardandı ve bir dereceye kadar Mâlikî fıkhiyle ilgilileniyorlardı. İbn Sâlim ise Ebû Hanîfe fıkhnı benimsemişti. Müntesipleri dürüst insan görünümünü veriyor, fakat reislerini övmekte meşru sınırları aşıyorlardı. Sosyal seviyeleri yüksek, konuşmaları nazikti, telifleri de bulunuyordu. Bütün bunların yanında fikir ayrılıkları oldukça derindi (*Aḥsenü't-tekâsim*, s. 126). Abdülkâhir el-Bağdâdî, bazı Sâlimiyye mensuplarının Hallâc-ı Mansûr'un görüşlerini benimsediğini ve onu gerçek sûfî saydığını belirtir (*el-Fark*, s. 261). İbn Sâlim ile oğlu Ebû'l-Hasan Ahmed, Tüsterî'ye sordukları birçok soru ile bunların cevaplarını herhangi bir tasarrufta bulunmadan başkalarına aktarmıştır, bu rivayetler Basra'da kurulup kendilerine nisbet edilen bu mezhebin belli bir süre devam etmesini sağlamıştır. İbn Sâlim'in ölümünden sonra Ebû'l-Hasan Ahmed mezhebin esaslarını kaleme almış, bir sûfî olarak Tüsterî'nin gösterdiği yolda yürümüş ve 360 (970-71) yılında doksan yaşında vefatına kadar Basra'daki cemaatin liderliğini yapmıştır.

Sâlimiyye'nin kelâmla ilgili düşüncelerini ihtiva eden kitaplarından hiçbir günümüze ulaşmamış, bununla birlikte bazı görüşleri muhalifleri olan Hanbelîler tarafından reddedilmek gayesiyle tesbit edilmiştir. Hanbelî âlimlerinden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed fi usûli'd-dîn* adlı eserinde Sâlimiyye'nin on sekiz görüşüne yer vermiş, Abdülkâdir-i Geylânî *el-Ğunye*'sinde bunları on madde halinde zikretmiştir. Ebû Ya'lâ, Sâlimiyye'nin kelâma dair görüşlerini şöyle sıralamıştır: 1. Allah ezelden kâinatın varlığını da yokluğunu da zâtında müşahade etmiştir. 2. Allah bir sıfatının idrak alanına giren şeyleri diğer sı-

fatlarıyla da idrak eder. 3. Allah kıyamet gününde Muhammedî bir beşer sûretinde görülecektir. 4. Allah cinler, insanlar, melekler, hayvanlar ve diğer mahlûkata her birinin kendi kavrayışına göre tecelli eder. 5. Allah'ın, açıkladığı takdirde ilâhî tedbirin (kâinat nizamı) bozulacağı, peygamberlerin açıkladığı takdirde nübüvvetin bâtıl olacağı, âlimlerin de açıkladığı takdirde ilmin yok olacağı sırları vardır. 6. Kâfirler âhirette Allah'ı görecek ve Allah onları hesaba çekecektir. 7. İblîs, Âdem'e ikinci teklifte secde etmiştir. 8. İblîs, Âdem'i vesveseye düşürmek için cennete girmemiştir. 9. Cebrâil, Hz. Peygamber'e kendi yerini ve makamını bırakmadan gelmiştir. 10. Allah ezelden beri yaratandır. 11. Fiil mahlûk, tef'îl (yaptırma) mahlûk değildir. 12. Allah, Mûsâ ile konuştuğu zaman Mûsâ kendini beğenmiş, Allah ona, "Ey Mûsâ, nefsinin hoşuna mı gitti, gözlerini aç!" diye vahyedince Mûsâ gözlerini açar açmaz 100 adet Tûr dağı ve her dağın üzerinde bir Mûsâ görmüştür. 13. İrade meşîetin fer'i, meşîet iradenin aslıdır. Meşîet kadîm, irade hâdistir. 14. Allah kullarından isyanı değil itaati murat eder. 15. Hz. Peygamber nübüvvetten önce de Kur'an'ı ezberlemişti. 16. Bir kimse Kur'an'ı okurken onun lisaniyle Allah da okur; insanlar Kur'an'ı okuyandan dinlediklerinde Allah'tan dinlemiş olurlar. 17. Allah'ın ilmi bir olduğu gibi meşîeti de birdir. Her istediğinde sadece bir iradesi vardır. İrade kadîm olan zâtî sıfatlardandır. 18. Allah her yerde mevcuttur, O'nun için arş ile diğer yerler arasında fark yoktur. Bu görüşleri ele alan Ebû Ya'lâ el-Ferrâ hepsini eleştirip reddetmiş, Abdülkâdir-i Geylânî de eleştirilerde bulunmuştur (*el-Mu'temed*, s. 217-221; *el-Ğunye*, I, 451-455).

İbn Sâlim'in, "Allah ezelde her şeyi zâtında müşahade etmiştir" şeklindeki sözünü sûfiyyeden İbn Haffî eleştirmiş ve bu sözden âlemin kadîm oluş sonucunun çıkacağını belirtmiştir. Ancak Hanbelî-sûfî Hâce Abdullah-ı Ensârî, İbn Haffî'in bu yorumunun insaflı olmadığını, zira İbn Sâlim'in muradının ilmen müşahade olduğunu ileri sürmüştür (Lâmîî, s. 172). Köstendilli Süleyman Şeyhî de Ensârî'nin görüşünü desteklemiştir (*Bahrü'l-velâye*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 579, vr. 22^a). İbn Sâlim kelâmla ilgili görüşleri yanında tasavvuf konusundaki fikirleriyle de tanınır. Ona göre ihlâs kalpten riyânın karanlıklarını, sıdk ve doğruluk nuru yalanın karanlıklarını giderir. Nefsinin arzularına karşı çıkıp sabreden kimseyi Allah dostluk makamına (ünsiyet) yükseltir. Te-

vekkül Hz. Peygamber'in halidir, kesb ise sünnetidir. Tevekküle gücü yetmeyen için kesb sünnet olmuştur. Kişinin kesbi sonunda elde ettiği kazancın bir kısmı temiz olur, bir kısmı ise temiz olmayabilir; halbuki tevekkül yoluyla varılan sonuç tamamıyla temizdir. Kaynaklarda İbn Sâlim'den nakledilen öğütler, onun tasavvuf erbabının benimsediği hal ve ameller içinde yaşadığı ve görüşlerinin belli bir süre mensupları arasında devam ettirildiği izlenimini vermektedir. Nitekim İbn Asâkir kıraat, hadis ve kelâm âlimi Hasan b. Ali el-Ahvâzî'yi Sâlimiyye mensupları arasında sayar (*DîA*, II, 194). Ancak bu fırka varlığını sonraki dönemlerde devam ettirememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Makdisî, *Aḥsenü't-tekâsim*, s. 126; Sülemî, *Ṭabaḳât*, s. 414-416; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 261; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 378-379; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed fi usûli'd-dîn* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 217-221; Herevî, *Ṭabaḳât*, s. 312; Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Ğunye li-tâlibi't-tarîki'l-hak* (nşr. Ferec Tefvîk Velîd), Bağdad, ts. (Mektebetü's-sarkî'l-cedîd), I, 451-455; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 172; Şarânî, *eṭ-Ṭabakâtü'l-kübrâ*, Kahire 1952, I, 99-100; Cihat Tunç, *Sahl b. 'Abdallâh at-Tustarî und die Sâlimiyya Übersetzung und Erläuterung des Kitâb al-Mu'arada* (doktora tezi, 1970), Universität Bonn; a.mlf., "Sâlimiyye Mektebi", *AÜİFD*, XXVI (1983), s. 427-436; A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, North Carolina 1975, s. 56; Louis Massignon, "Sâlimiyye", *IA*, X, 133-134; Yusuf Şevki Yavuz, "Ahvâzî, Hasan b. Ali", *DîA*, II, 194.

CİHA TUNÇ

SALİP

(bk. HAÇ).

SALLALLAHÜ ALEYHİ ve SELLEM

(bk. SALÂTÜ SELÂM).

SALNÂME

(سالنامه)

Osmanlılar'da

resmî ve özel kurumlar tarafından yayımlanan yıllıklar.

Osmanlı Devleti'nde merkezî yönetimin, nezâretlerin, askerî kurumların, vilâyetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata *sal-nâme* adı verilmiştir. Kelime Farsça *sâl* (yıl) ile *nâme* (yazılı şey, mektup) kelimelerinden meydana gelmiş olup bu eserlere *nev-sâl* de denilmiştir. Kabaca res-

mî ve özel olarak ikiye ayrılan salnâmelerin resimleri devlet, nezâret ve vilâyetlere ait olanlar şeklinde üç başlıkta ele alınabilir.

1. Resmî Salnâmeler. Devlet Salnâmeleri. İlk salnâme 1263 (1847) yılında Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğünde çıkarılmıştır. Bu iş için tarihçi Hayrullah Efendi görevlendirilmiş de salnâme Ahmed Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır. Batı'da büyük ilgi uyandıran salnâme, Bianchi tarafından aynı yıl içerisinde Fransızca'ya tercüme edilerek *Journal asiatique*'te bölümler halinde yayımlanmıştır (bu tercüme, *Le premier annuaire impérial de l'Empire ottoman ou tableau de l'état politique, civil, militaire, judiciaire et administratif de la Turquie, depuis l'introduction des réformes opérées dans ce pays par les sultans Mahmoud II et Abdul-Medjid, actuellement regnant* adıyla kitap olarak da basılmıştır [Paris 1848]). İlkine göre muhtevası daha zengin olan 1264 ve 1265 (1849) salnâmelerini yine Ahmed Vefik Paşa hazırlamıştır. Daha sonraki yıllara ait salnâmelerin hazırlanmasında Ahmed Cevdet Paşa, Meclis-i Maârif başkâtibi Behcet Bey ve meclis üyelerinden Rüşdü Bey görev almıştır. 1872 yılının sonunda çıkarılan bir irâde-i seniyye ile Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi tarafından hazırlanmaya başlanan devlet salnâmeleri, 1306 (1888) yılından itibaren düzenli biçimde Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Umûmîsi Tedkîkat Kalemi'nce yayıma hazırlanmıştır. Sicill-i Ahvâl Komisyonu her yıl nezâret ve vilâyetlerden, geçmiş yıla ait bilgilerin güncellenmesi için önceki senenin salnâme formlarını gerekli yerlere göndererek bunlar üzerinde düzeltmelerin yapılmasını talep ederdi. Ancak istenilen bilgilerin zamanında ulaşmaması sebebiyle salnâmelerde yer alan biyografik bilgiler ve teşkilât şemaları hatalarla doludur. 1263'ten 1326'ya kadar (1847-1908) altmış dördü hicrî tarihlere göre, bundan sonraki dördü (1326-1334/1910-1918) malî tarihlere göre olmak üzere toplam altmış sekiz adet neşredilen devlet salnâmeleri sadece 1263-1327 (1847-1912) yılları arasında düzenli biçimde basılabilmüş, 1328-1332 (1912-1916) arasında savaş yüzünden yayımlanamamıştır. Sonuncusu 1334 r. (1918) tarihini taşıyan devlet salnâmelerinin Cumhuriyet döneminde yayımına devam edilmiş, ilk ikisi *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi* ismiyle 1925-1926 ve 1927-1928 yıllarında Arap harfleriyle, üçüncüsü *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılıhğı* adıyla 1928-1929 yıllarında Latin harfleriyle basılmıştır. Altı sayı neş-

redilen bu yıllıkların sonuncusu 1941 tarihlidir.

1263-1297 (1847-1880) yıllarına ait devlet salnâmeleri taş baskısı olarak yayımlanmıştır. 175 sayfa ve 13,5 x 8 cm. ebadında olan ilk salnâme diğerlerine göre hacmi ve yayın tekniği bakımından oldukça mütevazî özellikler taşır. Sonraki yıllarda daha mükemmel salnâmeler neşredilmiştir. Nitekim altın yaldızlı ve lüks baskılı olarak yayımlanan II. Abdülhamid dönemi salnâmeleri, Osmanlı matbaacılığının ve devlet yayıncılığının ulaşmış olduğu seviyeyi gösteren dikkate değer örneklerdir. 1889 ve 1890 salnâmeleri 1500, 1891 salnâmesi 2000, 1313 salnâmesi Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Âlî-i Vükelâ kararı gereğince 7000 adet basılmıştır. Devlet bazı görevlilerine salnâme almayı zorunlu tutunca Sicill-i Ahvâl Dairesi maaşları 1000 kuruş ve üzerindeki olan devlet memurlarının listesini çıkarmış, Dîvân-ı Muhâsebât reisi 1895 yılında bu tanıma uyan 6538 memur tesbit etmiştir. Salnâmenin basımında bu rakam dikkate alınmış, ayrıca satılması için 500 adet basılmıştır. Salnâme hazırlama görevinin Sicill-i Ahvâl Komisyonu'na verilmesinden sonra 1306 (1888) yılı salnâmesi 1800 adet basılmış, 1888'de Mehmed Bey Matbaası'nda, sonraki yıllar Matbaa-i Âmir'e de tabedilen salnâmelerin dağıtımı ücretsiz olarak postahane tarafından yapılmıştır. 6 kuruşa satılan ilk salnâmenin ardından 1266 (1849-50) yılına ait üçüncüsünün fiyatı 5 kuruşa düşürülmüş, 1281 (1864-65) salnâmesi 10 kuruştan satışa çıkarılmıştır. 1310 (1892-93) yılına ait salnâmenin fiyatı bir mecdiyeye (19-20 kuruş) kadar yükselmiş, 1319 (1901) salnâmesi 19 kuruştan satılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilâtının mükiye, askeriye ve ilmiye bölümlenmesiyle verildiği ilk salnâme, bu teşkilâtta görev yapan makam ve memuriyet sahiplerinin isimlerini bir tablo halinde verir. Ayrıca Osmanlı ülkesindeki panayırlardan dinî günlere kadar sosyal hayatı ilgilendiren önemli günlerin yer aldığı bir takvimin yanı sıra kara ve deniz postalarına ait tarifeler, Türk parasının yabancı ülke paraları karşısındaki değerini gösteren bir liste, yabancı devletlerin elçilikleri, bazılarının hükümdarları, idare şekilleri, kabineleri, bunların nüfusu, yüzölçümü, parası ve askerî durumu hakkında bilgiler bulunmaktadır. 1264 ve 1265 (1849) yıllarına ait salnâmelere imparatorluğun bütün kazalarıyla birlikte gösterildiği eyaletlerin mülkî taksimatına ait tablolar, gayri müslimlerin her vilâyet ve kazadaki ruhanî temsilcile-

rini gösteren cetveller ve namaz vakitlerini bildiren takvim eklenmiştir. Zamanla muhteva bakımından daha da zenginleşip gelişen salnâmelerde Mâbeyn-i Hümayun teşkilâtı, Bâb-ı Seraskerî, Hey'et-i Vükelâ, Meclis-i A'yân, Şûrâ-yı Devlet, sadâret, şeyhülislâmlık ve Bâbîlî'deki nezâretler, bunlara bağlı kurum ve kuruluşlar yöneticileriyle beraber tanıtılmıştır. Ayrıca Ticaret, Adliye ve Maarif nezâretlerine bağlı okul, matbaa ve kütüphaneler hakkında bilgi verilmiştir. İstanbul'da çıkan gazetelerin listesini devlet salnâmelerinde bulmak mümkündür. Bazı salnâmelerde "İhsâiyyât" başlığı altında nüfus, bütçe, okullar, hastahanelerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Devlet salnâmeleri, merkezî idarenin yanı sıra vilâyetlerdeki idarî teşkilât birimleri ve bunların yöneticileri, tarihî camiler, nüfus, bina istatistikleri, vilâyetin idarî taksimatına dair mâlûmatı da ihtiva eder. 1300 (1883) yılından sonraki salnâmeler, genellikle resmî devlet görevlilerinin ve yabancı temsilciliklerin uzun listelerinden ibaret bir muhteva ile neşredilmeye başlanmış, bu dönemde istatistik bilgileri olarak sadece vilâyetlerdeki sancak, kaza, nahiye ve köy sayılarıyla yetinilmiştir. Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatının verildiği salnâmelerde zaman zaman sancak, kaza ve nahiyelerin alfabetik listeleri de yer almıştır.

Nezâret Salnâmeleri. Devlet salnâmeleri kadar düzenli olmasa da yayımlandıkları dönem için önemli bilgi kaynağı teşkil eden resmî salnâmelerin bir bölümü nezâretler ve askerî kurumlar tarafından hazırlanarak 1282-1326 (1865-1908) yılları arasında elli bir adet olarak basılmıştır. Bunların içinde seraskerlik ve Harbiye Nezâreti tarafından *Salnâme-i Askerî* adıyla 1282-1326 (1865-1908) yıllarında on dört defa neşredilen salnâme, diğer resmî salnâmelere göre oldukça erken bir tarihte yayımlanması bakımından dikkat çekicidir. İki Keçecizâde Fuad Paşa'nın seraskerliği döneminde neşredilen bu salnâmeler devrin Osmanlı kara ve deniz ordularının teşkilât yapısını, personel ve asker sayısını vermekte olup askerî tarih çalışmaları bakımından önemli bir kaynaktır. Askerî nitelikteki ikinci salnâme, nezâret tarafından 1307 (1890) yılında neşredilmeye başlanan *Bahriye Salnâmesi* olup bu grubun en düzenli yayınıdır. Yirmi dört defa neşredilen bu salnâmenin sonuncusu 1341-1342 (1925-1926) malî yılına aittir. Nezâretin Sicill-i Ahvâl Müdüriyeti tarafından 1302-1320 (1885-1902) yılları arasında *Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye* adıyla ya-

yımlanan dört salnâme nezâretin tarihçesi, teşkilâtı, hariciye nâzırları, reisülkütâblar, elçiler, muahedeler vb. hususlar hakkında bilgi içerir. Bu salnâme Ahmet Nezih Galitekin tarafından yeniden neşredilmiştir (*Salnâme-i Nezâret-i Hariciyye: Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı*, I-IV, İstanbul 2003). Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin 1316-1321 (1898-1903) yıllarında altı defa neşrettiği *Maarif Nezâreti Salnâmesi* de muhtevası bakımından oldukça zengindir. Nezâretin tarihçesi, maârif nâzırları, memurlar, okullar ve kütüphaneler, imtihanlar ve mükâfat cetvelleri hakkında bilgilerin yer aldığı yıllık 1316'daki ilk neşrinde 1257 sayfaya iken üçüncüsünde (1318/1900) 1677 sayfaya çıkmıştır. Meşihat makamı tarafından 1334 (1916) yılında bir defaya mahsus olmak üzere yayımlanan *İlmiyye Salnâmesi*, salnâmeler arasında muhtevası ve baskı kalitesi bakımından ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Mek-tûbî-i Meşihat tarafından *Ceride-i İlmiyye*'nin ilâvesi olarak hazırlanan salnâmenin tarihle ilgili bölümlerini Ali Emîrî Efendi, Ahmed Refik (Altınay), Muallim Emin Bey gibi dönemin tanınmış müellifleri kaleme almıştır. Meşihatın tarihçesi, şeyhülislâmların hayatı, verdikleri fetvalardan örneklerin yer aldığı salnâmede merkez ve taşra teşkilâtı tablolar halinde gösterilmiştir (bk. İLMİYYE SALNÂMESİ). Bunların dışındaki nezâretler veya bu nezâretlere bağlı kurumlar tarafından neşredilen salnâmeler de vardır. Ticaret ve Nâfia Nezâreti'ne bağlı rasathâne idaresince yayımlanan *Rasadhâne-i Âmire Salnâmesi* ile (1288/1871) Maliye Nezâreti'ne bağlı rûsûmât emaneti tarafından neşredilen *Rûsûmât Salnâmesi* (1332/1914) bunların önemli örneklerindendir. Doğrudan devlet kurumu olmasa da yarı resmî niteliği dolayısıyla Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin malî 1329-1331 yılları için 1329 r. (1913) yılında neşrettiği salnâme ile Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'nin 1332'de (1914) yayımladığı iki salnâme de burada zikredilebilir.

Vilâyet Salnâmeleri. Bunların hazırlanmasında Halep mektupçusu İbrâhim Hâlet Bey'in yayımladığı *Fihrist-i Vilâyet-i Haleb* adlı salnâme örnek alınmıştır. İçindeki iktisadî bilgiler ve istatistiklerle Bâbiâlî'nin dikkatini çeken bu eserden her vilâyete birer nüsha gönderilerek bu tarzda salnâmeler hazırlanması istenmiştir. İlk eyalet salnâmesi Saraybosna'da *Salnâme-i Vilâyet-i Bosna* adıyla 1283 (1866) yılında neşredilmiş, bunu Halep (1284), Konya (1285), Suriye (1285) ve Tuna (1285)

eyaletlerine ait salnâmeler izlemiştir. Osmanlı eyaletlerinde yayımlanan son salnâmeler, Beyrut vilâyeti tarafından 1333-1335 (1915-1917) yıllarında ve Bolu livâsı tarafından malî 1337-1338 (1921-1922) yılında çıkarılmış olanlardır. Toplam vilâyet salnâmesi olarak 504 adet künye tesbit edilmiştir (Duman, *Osmanlı Salnâmeleri*, I, 77-136). Vilâyet salnâmeleri yayımlama geleneği, Cumhuriyet döneminde 1967 ve 1973 yıllarında toplu halde yayımlanan il yıllıkları ile sürdürülmüştür. Eyalet salnâmelerini vilâyet mektupçuları yayıma hazırlardı. Türkçe'nin yanı sıra Arapça, Rumca ve Boşnakça neşredilen salnâmeler de vardır. Bazı vilâyetler yalnızca bir salnâme yayımlamışken bazılarında bu sayı otuz beşi bulmuştur. Vilâyet salnâmeleri arasında muhteva ve baskı kalitesi bakımından çok iyi nitelikte olanları mevcut olup bir kısmı çeşitli resim, fotoğraf ve istatistikler ihtiva etmektedir.

Vilâyet salnâmeleri muhteva bakımından yayımlandıkları vilâyetlere göre farklılıklar göstermekle beraber bunlarda genellikle vilâyetin idarî teşkilâtı, memurları, mahallin tarihi, eski eserleri, coğrafyası, idarî taksimatı, kazaları, nahiyeleri, kasa-ba ve köyleri, üretim faaliyetleri, ticaret ve nüfusu hakkında bilgiler, fotoğraf ve haritalar yer alır. Vilâyet salnâmeleri, neşredildikleri dönem içerisinde vilâyet idarî teşkilâtında meydana gelen gelişmelerin takip edilmesi bakımından önemli birer kaynaktır. Bunlarda vilâyete bağlı sancak ve kazalardaki müslüman ve gayri müslim okulları, idarecileriyle öğretmen ve öğrenci sayıları hakkında bilgilerin yanı sıra bazı okulların resimlerine de yer verilmiştir. Diyarbakır, Konya, Bolu, Hudâvendigâr (Bursa), Manastır ve Selânik salnâmeleri tarihî ve coğrafi bilgiler bakımından zengin bir muhtevaya sahiptir. Uzun süre neşrine devam edilmiş vilâyet salnâmelerinde vilâyetlerdeki su, gaz, demiryolu ve tramvay şirketleri, vilâyet dahilindeki cami, medrese, tekke, imaret, kahvehane, hamam, han, hastahane, bedesten gibi yapılar, ticarî müesseseler, fuarlar, zirai üretim ve hayvancılık, tarım arazileri, postahaneler ve telgraf merkezleri gibi vilâyetin iktisadî ve ticarî durumuna dair önemli bilgiler ve istatistikler bulunur. Nüfusun sancak ve kazalara göre dağılımının yanı sıra cinsiyet ve milletlere göre taksimi de gösterilmiştir. Erken tarihli vilâyet salnâmelerinde takvimlere dair açıklamalarla o yılın takvimi ve bazı coğrafya bilgilerine yer verilmiş, bunu padişahların doğum, tahta çıkış ve ölüm günlerinin bulunduğu bir sal-

tanat kronolojisi takip etmiştir. Yazışmalarda kullanılacak resmî hitaplar ve teşrifat sıralamasının da yer aldığı bazı örneklerde vilâyette görev yapmış valilerle kumandanların adlarını ve görev sürelerini gösteren listeleri bulmak mümkündür.

2. Özel Salnâmeler. Osmanlı Devleti'nde bazı özel kurumlar ve kişiler daha çok almanak diye nitelendirilebilecek türde salnâmeler yayımlamıştır. Bunların ilki Ali Suâvi tarafından *Türkiye Fi Sene 1288* adıyla Paris'te çıkarılmıştır (1871). İkincisi 1289 (1872), üçüncüsü 1290 (1873) tarihini taşıyan ve bu tarihten sonra çıkıp çıkmadığı bilinmeyen bu salnâmelerden ikincisi ele geçmemiştir. Ali Suâvi bunlarda Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu, nüfusu, zirai ve sınaî üretimi, kara ve deniz yolları, ticaret gemileri ve limanları, para ve ölçü birimleri ve şirketler hakkında bilgi vermiştir. Özel salnâmeler içerisinde Ebüzziya Mehmed Tefvîk'in yayımladıkları çok başarılı olmuş ve geniş halk kitlelerinin ilgisini çekmiştir. Bunlardan ilki *Salnâme-i Hadîka* adıyla 1290'da (1873) basılmıştır. Daha sonra çıkanlar *Salnâme-i Ebüzziyâ*, *Rebî-i Ma'rîfet* ve *Nevsâl-i Ma'rîfet* gibi isimler taşır. 1294 (1877) tarihli *Salnâme-i Ebüzziyâ*'nın ilk baskısı padişahın emriyle matbaada iken imha edilmiştir. Ebüzziya Mehmed Tefvîk'in neşrettiği salnâmeler, gerek muhteva gerekse yayın tekniği bakımından Osmanlı yayıncılığının en seçkin örnekleri arasında yer alır. Bunlarda Avrupa'da olduğu gibi gazete ve dergilerde çıkan önemli yazılardan derlemelerin yanı sıra sanat, meslekler ve sağlık gibi konulara dair yazılara yer verilmiştir. Özel salnâmelerden bir kısmı "nevsal" adı altında bazı gazete ve dergi yayıncıları tarafından neşredilmiştir. 1311 r. (1895) tarihinden itibaren Ahmed İhsan'ın (Tokgöz) çıkardığı *Musavver Nevsâl-i Servet-i Fünûn* türün en önemli örneklerinden biri olup bu adla beş yıl boyunca yayımlanmış, daha sonra neşrine uzunca bir müddet ara verilmiş, 1326 r. (1910) ve 1327 r. (1911) yıllarında *Salnâme-i Servet-i Fünûn* adıyla iki defa daha yayımlanmıştır. Dikkat çekici bir muhtevaya sahip olan *Millî Nevsal* ise malî 1338-1341 (1922-1925) yıllarında Kanaat Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır. Siyasî olaylara en çok yer verilen salnâmelerden biri olan *Millî Nevsal*'de edebiyat, tarih ve sanat konusunda yazılar da bulunmaktadır. *Nevsâl-i Âtiyet* ve *Salnâme-i Tıbbî* adlarıyla Besim Ömer Paşa'nın (Akalin) malî 1315-1322 (1899-1906) yıllarında dört defa çıkardığı salnâmeler Türk tip

tarihi ve sağlık kurumları için önemli bir kaynaktır. Nevsaller arasında muhtevası ve yayın kalitesi bakımından anılmaya değer olan diğer nevsaller de şöylece sıralanabilir: Mehmed Ârif, *el-Münakkah* (1292); Hüseyin Vassâf, *Nevsâl-i Asr* (1313-1315, üç adet); *Nevsâl-i Ma'lûmât* (1315-1317, iki adet); Selânikî Tefvîk, *Nevsâl-i Askerî* (1316); Osman Ferid ve Ekrem Reşad, *Nevsâl-i Osmânî* (1325-1327, üç adet); *Nevsâl-i Millî*: 1330 (1332); Akçuraoğlu Yûsuf, *Türk Yılı* (1928); *Musavver Nevsâl-i Meşâhîr* (1314); *Nevsâl-i Atâî* (1321); *Nevsâl-i Râgıb* (1324); *Nevsâl-i Bahrî* (1325); *Musavver Eczacı Salnâmesi* (1328); *Şirket-i Hayriyye Salnâmesi* (1330); *Nevsâl-i Edebî* (1340); *Büyük Salnâme* (1923-1926).

BİBLİYOGRAFYA :

Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s. 280-282; Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)*, İstanbul 1982; a.mlf., *Osmanlı Salnâmeleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Ankara 2000, I-II; Gülden Saryıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul 2004, s. 21, 54, 80-83; Selim Nüzhet Gerçek, "Vilâyet ve Nezaret Salnâmeleri", *Kitap Belleten*, I/25, İstanbul 1963, s. 7-9; H. Refik Ertuğ, "Osmanlı Devrinde Salnâmeler", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/7, İstanbul 1973, s. 15-22; a.mlf., "Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye-1321", a.e., II/8 (1973), s. 20-25; a.mlf., "Nezaret ve Eyalet Salnâmeleri", a.e., I/2 (1974), s. 10-16; a.mlf., "Eski Harflerle Özel Yıllıklar", a.e., I/4 (1974), s. 19-24; J. McCarthy - J. D. Hyde, "Ottoman Imperial and Provincial Salnâmes", *MESA Bulletin*, XIII/2 (1979), s. 10-13; Pakalın, II, 104-106; "Salnâme", *TA*, XXVIII, 85-86; "Salnâme", *İA*, X, 134-136; K. Kreiser, "Salnâme", *EP*² (İng.), VIII, 898; Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *DiA*, II, 151.

BİLGİN AYDIN

SALTANAT

(bk. ANAYASA; DEVLET; HİLÂFET; İMÂMET; PADİŞAH; SULTAN).

SALTİYYE

(الصليّة)

Hâricî fırkalarından
Acâride'ye mensup
Osman b. Ebü's-Salt'ın
görüşlerini benimseyen
tâli bir fırka
(bk. ACÂRİDE).

SALTUK BEY

(bk. SALTUKLULAR).

SALTUKLULAR

Merkezi Erzurum olmak üzere
Doğu Anadolu'da hüküm süren
Türk-İslâm hânedanı
(1071-1202).

Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinden biri olup hânedanın kurucusu Ebü'l-Kâsım İzzeddin Saltuk Bey'in Malazgirt zaferinden önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Anadolu'nun fethinde büyük hizmetlerde bulunduğu için Kars, Pasinler, Oltu, Erzurum, Tortum, Tercan, İspir, Bayburt, Şebinkarahisar ve yöreleri veraset yoluyla çocuklarına intikal etmek üzere kendisine iktâ edilmiştir (464/1071). Beyliğin 472'de (1080) kurulduğu da ileri sürülür (*İA*, IV, 349). Erzurum ve çevresinin Emîr Saltuk Bey'e iktâ edilmesi onun diğer beylerden daha önemli konumda olduğunu göstermektedir.

Emîr Saltuk Bey'in ölümüyle yerine oğlu Ali geçti. İbnü'l-Esir, 496 (1102-1103) yılı olaylarını anlatırken Ali'nin söz konusu tarihte beyliğin başında bulunduğunu söylediğine göre Saltuk Bey bu tarihten önce vefat etmiş olmalıdır. Büyük Selçuklu Sultanı Berkjaruk ile kardeşi Gence Meliki Muhammed Tapar arasında 8 Cemâziyelâhîr 496 (19 Mart 1103) tarihinde Hoy kapısında cereyan eden ve Muhammed Tapar'ın yenilgiyle sonuçlanan savaşın ardından Muhammed Tapar Erciş'e, oradan da Sökmen el-Kutbî'nin hâkimiyetindeki Ahlat'a çekildiğinde yanında Sökmen el-Kutbî, Muhammed b. Yağısıyan ve Kızılarslan gibi emîrler vardı. Erzenürrûm Emîri Ali b. Saltuk da bu sırada Ahlat'ta Muhammed Tapar'a katıldı. Berkjaruk ile Muhammed Tapar arasında 497'de (1104) yapılan anlaşmanın ardından Muhammed Tapar Meyyâfârikîn'e giderken ona refakat eden emîrler içinde Ali b. Saltuk da bulunuyordu.

Gürcü Kralı II. David'in 1115'te Rostof'u aldıktan sonra ertesi yıl Emîr Ali'nin hâkimiyetindeki topraklara girip Pasinler'e kadar gelmesi ve 1118'de Azerbaycan taraflarına hücumu geçmesi üzerine Artukoğlu Necmeddin İlgazi, Gürcüler'le cihada memur edildi. 515 (1121) yılında Erzen Beyi Togan Arslan ile Erzurum'a geldi, Emîr Ali de burada onlara katıldı; bunlar birlikte Tiflis'e hareket ettiler. Ancak Kral David onları mağlûp ederek Tiflis'i ele geçirdi. Bu arada Şeddâdiler'den Menûcihr'in oğlu Ebü'l-Esvâr II. Şâvur, Ani'yi Gürcüler'e karşı müdafaa edemeyeceğini anlayınca şehri 60.000 dinar karşılığında Emîr Ali'ye sat-

tı. Fakat şehirdeki hristiyan halk daha önce davranıp Kral David'e haber gönderdi ve şehri ona teslim etti. Böylece Sultan Alparslan'ın 1064'te aldığı Ani hristiyanların eline geçmiş oldu (517/1123). Ani'deki cami kiliseye çevrildi, daha önce Ahlat'tan getirilerek kubbeye konulmuş olan hilâlin yerine haç dikildi.

Saltuklu hânedanı 516 (1122) yılından itibaren Saltukoğulları (Benî Saltuk) adıyla tanınmıştır. Abbâsî Halifesi Mûsterşid-Bilâh'ın Hille Arap Emîri Dübeyş b. Sadaka'ya karşı yardım istemesi üzerine Zengî b. Aksungur ve Togan Arslan ile beraber Emîr Ali'nin kardeşi Ziyâeddin Gazi'nin (Ebü'l-Muzaffer Gazi), emrindeki Saltukoğlu askerleriyle Bağdat'a gittiği kaydedilmektedir.

Emîr Ali'nin muhtemelen 517'de (1123) ölümünden sonra yerine Ebü'l-Muzaffer Ziyâeddin Gazi geçti. 1126'da İspir ve Pasinler'i geçerek Oltu'ya kadar gelen Gürcüler'e karşı düzenlenen sefere katılan Ziyâeddin Gazi 1131'de Kral İvâni'yi bozguna uğrattı. Artuklu Hüsâmeddin Timurtaş, Ziyâeddin Gazi'nin kızıyla evlendi, böylece iki hânedan arasında akrabalık kuruldu. 526 (1132) yılında vefat eden Ziyâeddin Gazi'nin ardından beyliğin başına yeğeni II. İzzeddin Saltuk geçti. Ahlat-şahlar ve Erzen beyleriyle ittifak yapan İzzeddin Saltuk kızlarından Şahbânû'yu Ahlat Şahı II. Sökmen ile, diğer kızını da Erzen Beyi Togan Arslan'ın oğlu Kurt veya Yâkub Arslan ile evlendirip bu ittifakları güçlendirmeye çalıştı. İbnü'l-Esir, Şahbânû'nun Saltuk'un kız kardeşi olduğunu, Ermeni tarihçisi Vardan ise II. Sökmen'in kızını Saltuk'a verdiğini söyler.

II. İzzeddin Saltuk'un kızlarından birine talip olan, ancak reddedilen Ani Emîri Fahreddin Şeddâd ondan intikam almaya karar verdi. 548 (1153-54) yılında Saltuk'a elçi gönderip Gürcüler'e karşı Ani'yi savunacak gücü olmadığını, şehri kendisine teslim ederek hizmetine girmek istediğini bildirdi. Öte yandan ona karşı Kral Dimitri ile anlaştı. Ani'de baskına uğrayan Saltuklular mağlûp oldu. İzzeddin Saltuk ve çok sayıda asker esir düştü. Ahlat Şahı Sökmen ile Artuklu Hükümdarı Necmeddin Alpi krala 100.000 dinar fidye gönderip Saltuk'u kurtardılar. Bu paranın toplanmasında Saltuk'un kızı Şahbânû önemli rol oynadı. Ülkesine dönen İzzeddin Saltuk diğer esirleri kurtarmak için büyük meblağlar ödemek zorunda kaldı. Gürcüler bu başarıya rağmen Ani'yi işgal edemediler. 550'de (1155) Fahreddin'i yakalayıp şehri